

TÜRKİYE'NİN PLANLI DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE KADAR DIŞ TİCARET YAPISINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER VE UYGULAMALAR*

Halil KIZILASLAN**

Halil ÇİVİ***

ÖZET:

Bu çalışmada, Türkiye'nin planlı dönemden günümüze kadar olan zaman sürecinde devletçe izlenen dış ticaret politikalarının hedef ve uygulamaları ana hatlarıyla incelenmiştir. Daha sonra elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

Türkiye planlı dönemden 1980'li yıllara kadar dışalım ikamesi ağırlıklı, içe dönük bir ticaret politikası izlenmiştir. 1980 sonrası dönemde ise, bu politikanın yerini dış satıma yönelik sanayileşme politikası almıştır.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar, temel hedeflerini başında hızlı bir ekonomik gelişmeyi sağlamak gelmektedir. Ancak, hızlı bir ekonomik gelişmenin sağlanması planlanan yatırımların gerçekleşmesine bağlıdır. Bu işe, kalkınmanın her aşamasında gerekli olan yatırım mallarının önemli bir bölümünün başka ülkelerden yapılacak dışalımla karşılaşmasıyla mümkün olabilir. Bu nedenle, kalkınma hızının elde edilmesi ve sürdürülmesi için, dışsattım gelirlerinin hızla artması büyük önem taşımaktadır. Aksi halde, belirli bir ekonomik gelişmenin sağlanmasında, gerekli dışalımın yapılabilmesi için, daha çok uluslararası finansman kaynağına bağlı kalınacaktır.

Buna bağlı olarak, Türkiye gibi gelişmekte olan ülke ekonomilerinde dışsattımın uzun ve kısa dönemde iki önemli fonksiyonu olduğu ifade edilmektedir (10;

* Yayın Komisyonuna Geliş Tarihi 1991

** C.Ü. Tokat Zir. Fak. Tarım Ekonomisi Bl. Arş. Gör.

*** C.Ü. Tokat Zir. Fak. Tarım Ekonomisi Bl. Prof. Dr.

s.35). Buna göre kısa dönemde dışsattım, bu ülkelerin hızla artan sermaye ve ara mali dışalımına yardımcı olmaktadır. Uzun dönemde ise, uluslararası işbölümüne uygun olarak ve kaynak dağılımına yol açarak ülke refahının artmasına katkıda bulunmaktadır. Dışsattımın ekonomi üzerindeki etkilerine rağmen, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarının ilk aşamalarında önce dışalım ikamesi politikasına ağırlık verdikleri ifade edilebilir. Bu nedenle de, dışsattımın geliştirilmesine yönelik politikalar ikinci planda kalmıştır. Ancak, bu ülkeler gelişmenin belirli aşamasında sanayileşme politikalarında değişiklik yaparak, dışsattıma ve özellikle sanayi ürünleri dışsattımına önem vermeye başlamışlardır.

Günümüz de, gerek gelişmiş ve gerekse gelişmekte olan ülkelerin dışsattımı artırma konusunda büyük çabalar harcadığı bilinmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda dışsattımı özendirme önlemlerinin genel olarak ülkelerin ekonomik kalkınmaları üzerinde olumlu etkiler yarattığı ifade edilmektedir. Bunu sağlamak için de, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik politikalarına yön vermek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan günümüze kadar gerek dünyada ve gerekse Türkiye’de birçok ekonomik-politik dönemler yaşandığı bilinmektedir. Türkiye önemli konumu nedeniyle hemen her dönemde iç ve dış olaylardan olumlu veya olumsuz yönde etkilenmek durumunda kalmıştır. Bu nedenle, Türkiye ekonomisinde ve özellikle dış ticaret yapısındaki genel gelişmeleri belirli dönemler halinde incelemek, yapısal değişimi ortaya koymak araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Bu amaca yönelik olarak, Türkiye’nin planlı dönemi ve 24 Ocak 1980 serbest piyasa ekonomisine geçişi içeren 1989 yılına kadar olan zaman süreci araştırma kapsamına alınmıştır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın materyalini, konu ile ilgili çeşitli kuruluşların yayınlamış olduğu istatistik bültenleri, istatistik yıllıkları, araştırmalar ve incelemelerden derlenen veriler oluşturmaktadır. Dönemlerin önemli karakteristiklerini belirlemede özellikle bu konuda daha önce çalışmalar yapmış olan değişik araştırmacıların kaynaklarının taranması suretiyle ulaşılmıştır.

Derlenen kaynakların dönemler itibariyle sentezi yapılap istatistiki verilerin çizelgeler halinde düzenlenmesi yoluna gidilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde dışalım ikamesi olanaklarının endüstri dallarının tümünde uygulanması öngörülmüştür. I. BYKP Döneminde Türkiye'nin dış ticaretinde planlanan hedefler ve gerçekleşme düzeylerinin genel seyri çizelgeler halinde açıklanmıştır. I. BYKP Döneminde Türkiye'nin dışalımındaki program hedefleri ve gerçekleşme düzeyleri Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge - 1: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Mal Grupları İtibariyle Dışalımdaki Gelişmeler (Milyon Dolar)

Yıllar	YATIRIM MALLARI		HAMMADDELER		TÜKETİM MALLARI		TOPLAM	
	Program Hedefi	Program Gerçekleşme	Program Hedefi	Program Gerçekleşme	Program Hedefi	Program Gerçekleşme	Program Hedefi	Program Gerçekleşme
1963	241.1	314.8	234.5	335.9	71.4	36.9	547.0	68.6
1964	274.1	245.5	261.5	265.7	76.4	26.2	612.0	53.4
1965	296.0	241.2	299.5	305.9	84.5	24.8	680.0	57.0
1966	332.5	341.2	325.0	341.2	87.4	35.8	744.9	71.3
1967	363.0	323.5	363.5	327.6	93.5	33.5	820.0	68.6

Kaynak: (1) DPT, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.519.

(2) Memduh YAŞA, age, s.354.

Çizelge 1'de görüldüğü gibi, I. BYKP Döneminde gerçekleşen toplam dışalım değerleriyle hedefler arasında bir yakınlık göze çarpmaktadır. Fakat, belirli yıllarda önemli farklar meydana gelmiştir. Özellikle, 1963 yılında yıllık hedefler aşılmış, diğer yıllarda gerçekleşen değerler tahminlerin gerisinde kalmıştır. 1963 yılında programlanan 547 milyon dolarlık toplam dışalım 687.6 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Mal grupları itibariyle gerçekleşme ile tahminler arasındaki farkın büyük olduğu söylenebilir. Özellikle yatırım malları dışalımını tahminlerini gerisinde kalmış, hammadde dışalımını ise, tahminleri aşmıştır. I. BYKP Dönemi içinde hedef ya-

tırımlarının gerçekleşme düzeylerinin düşük olması yatırım malları dışalımını olumsuz etkilediği ifade edilebilir. Hammadde dışalımının tahminleri aşması ekonominin ihtiyacı olan hammadde dışalımının tahminleri aşması ekonominin ihtiyacı olan hammadde dışalımının düşük tahmin edildiğini göstermektedir, denilebilir. Tüketim malları dışalımını uygulanan kısıtlamalarla istenilen düzeye indirildiği görülmektedir.

I. BYKP Döneminde Türkiye'nin dışsattımındaki program hedefleri ve gerçekleşme düzeyleri Çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 2: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Kesimler İtibariyle Dışsattımdaki Gelişmeler (Milyon Dolar)

Yıllar	SANAYİ KESİMİ		TARIM KESİMİ		TOPLAM DIŞSATTIM	
	Program Hedefi	Gerçekleşme	Program Hedefi	Gerçekleşme	Program Hedefi	Gerçekleşme
1963	47.9	65.7	282.4	282.2	347.8	368.0
1964	68.3	76.4	292.3	319.8	375.2	410.0
1965	71.0	83.3	325.5	360.8	410.0	463.7
1966	87.7	79.5	343.8	389.0	450.0	490.5
1967	104.0	77.7	382.5	426.0	510.0	522.4

Kaynak: (1) DPT, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.27.

(2) Olcay BAYKAL, İlyas GÜLMEZ, age, s.34.

Çizelge 2'de görüldüğü gibi, I. BYKP Döneminde gerçekleşen dışsattım değerleri tahminlerin üzerine çıkmıştır. Bunda dışsattımdaki yapısal değişikliklerin etkisi olmakla birlikte, asıl sebebin, bazı tarımsal stokların eritilebilmesi ve dışsattım konu ürünlerin üretimlerinin dönem içinde belli artışlar göstermesidir, denilebilir.

Sanayi ürünlerinin toplam dışsattım içindeki payı dönem boyunca aynı düzeyde kalmıştır. Buna karşılık tarım ürünlerinin toplam dışsattım içindeki payı dönem boyunca ağırlığını hissettirmiştir. Tarım ürünleri dışsattımının toplam dışsattım içindeki ortalama payı % 77.3 iken, sanayi ürünleri dışsattımının payı % 18.7 dolayında seyretmiştir. Toplam dışsattım ise, dönem başından sonuna kadar % 42'lik bir artış oranına sahip olmuştur.

I. BYKP Döneminde Türkiye'nin dış ticareti Çizelge 3'de verilmiştir.

Çizelge 3: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Türkiye'nin Gerçekleşen Dış Ticareti (Milyon Dolar)

YILLAR	DIŞALIM	DIŞSAT.	DIŞ.TIC. AÇIĞI	DIŞSATIMIN DIŞALIMI KARŞILAMA ORANI (%)	DIŞSATIM ARTIŞ HIZI
1963	687.6	368.0	-319.6	53.8	-3.5
1964	537.4	410.8	-126.6	76.4	11.6
1965	572.0	463.7	-108.3	81.1	12.9
1966	718.3	490.5	-227.8	68.3	5.8
1967	684.6	522.4	-162.2	76.3	6.5

Kaynak : Çizelge 1 ve 2'den Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Çizelge 3'de görüldüğü gibi, Türkiye'nin dış ticareti I. BYKP döneminde de açık vermeye devam etmiştir. Dışalımın program hedefinin üzerinde gerçekleştiği 1963 yılında dış ticaret açığı 319.6 milyon dolar ile en yüksek düzeye ulaşmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin dış satım artış hızı % 12.9 ile 1965 yılında maksimum düzeye erişmiş, dönemin takip eden yıllarındaki dış satım artış hızı düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Yine aynı şekilde dış satımın dışalımı karşılama oranının en yüksek olduğu 1965 yılında % 81.1'lik bir oran elde edilmiştir.

I. BYKP Döneminde dış satım yönünden öngörülen hedeflere ulaşıldığı söylenebilir. Ayrıca bu dönemin dış ticaret politikasında, gelir düzeyindeki yükselmenin tüketim malları talebinde yaratacağı artışı denetlemek, dışalım yerine, ikame edilebilir ve yerli hammadde kullanımını özendirerek dışalımda tasarrufu sağlamak amaç edilmiştir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

II. BKYP Döneminde, dış satımın tarımsal yapısını korumasına karşın bu dönem sonunda dış satımın yapısında değişiklikler olacağı ve planlanan sanayilerin gelişmesiyle sanayi mamüllerinin dış satım gelirleri içinde payanını artacağı öngö-

rlmstr (2; s.43). Bunun yanında, işlenmiş tarım ürünlerinin dısatım olanaklarının değerlendirilmesi ve geleneksel tarım dısatımının daha hızlı artması hedeflenmiştir.

Bu planlı dönemde, tarım sektörü için öngörülen dısatım hedeflerine ulaılmı ancak sanayi sektöründe beklenen gelişme sağlanamamıştır. Dönem sürecinde dısatımda vergi iadesi sisteminin yaygın hale getirilmesine rağmen, dısatımcıya kredi temini istenen düzeye ulaamamıtır (1; s.39)

II. BYKP Döneminde Türkiye'nin mal grupları itibariyle dıalımlı izelge 4'de verilmiştir.

Çizelge 4: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dnemnde Mal Grupları İtiba-riyle Dıalımdaki Gelişmeler (Milyon Dolar)

Yıllar	YATIRIM MALLARI		HAMMADELER		TÜKETİM MALLARI		TOPLAM	
	Proęram Hedefi	Proęram Gerçekleşme	Proęram Hedefi	Proęram Gerçekleşme	Proęram Hedefi	Proęram Gerçekleşme	Proęram Hedefi	Proęram Gerçekleşme
1968	332.0	366.6	418.0	360.7	85.0	36.3	835.0	763.7
1969	350.0	350.9	460.0	395.6	90.0	54.7	900.0	801.2
1970	370.0	445.9	510.0	454.3	95.0	47.3	975.0	947.6
1971	385.0	511.2	555.0	600.7	100.0	58.9	1040.0	1170.8
1972	405.0	782.7	605.0	707.2	105.0	72.8	1115.0	1562.7

Kaynak : Memduh YAA, age, s.362.

Çizelge 4'de görüldüğü gibi II. BYKP Döneminde toplam 4865 milyon dolar olarak öngörülen dıalımlı, 5246 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Plan ve proğram hedeflerinin açılmasının sebepleri genellikle Aęustos 1970 devalasyonuna bağlanmaktadır. II: BYKP Döneminde yıllık % 7.4 artış hızı öngörülürken özellikle 1970 yılından sonra beliren genilemeden dolayı yıllık ortalama artış hızı % 16.4' amıtır. Mal gruplarıyla dıalımlı değerlerine bakıldığında yatırım ve hammadde dıalımlı toplam dıalımda olduğu gibi 1970 yılından sonra hedeflenen üzerinde bir gerçekleşme düzeye göze çarpmaktadır. Tüketim malları dıalımlı ise, dönem boyunca proğram hedefinin altında kalmış, ortalama 54 milyon dolarlık tüketim

malları dışalımını gerçekleştirmiştir.

II. BYKP Döneminde Türkiye'nin dışsattımındaki program hedefleri ve gerçekleşme düzeyleri Çizelge 5'de verilmiştir.

Çizelge 5: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Kesimler İtibariyle Dışsattımdaki Gelişmeler (Milyon Dolar)

Yıllar	SANAYİ KESİMİ		TARIM KESİMİ		TOPLAM DIŞSATTIM	
	Program Hedefi	Gerçekleşme	Program Hedefi	Gerçekleşme	Program Hedefi	Gerçekleşme
1968	100.0	66.8	409.0	404.9	540.0	496.4
1969	100.2	103.1	402.0	402.0	575.0	536.8
1970	118.0	107.9	441.0	441.0	600.0	588.5
1971	132.0	149.7	489.7	489.7	640.0	676.6
1972	56.0	246.1	605.5	605.5	690.0	884.9

Kaynak: Olcay BAYKAL, İlyas GÜLMEZ, age, s.35.

Çizelge 5'de de görüldüğü gibi, II. BYKP Döneminde toplam 3045 milyon dolarlık dışsattım program hedefine alınmış ve bu döneme ait gerçekleşme 3183 milyon dolar olmuştur. I. BYKP Döneminde sonundan bu dönemin başına dışsattımda meydana gelen gerilemeden sonra, dışsattımın hızla arttığı ve bu hızın son iki yılda % 15'e ulaştığı görülmektedir.

Sanayi ürünleri dışsattımı bu dönemde de program hedeflerinin altında kalmış ancak dönemin son iki yılında ortalama 198 milyon dolarlık değere sahip olmuştur. Tarım ürünleri dışsattımı ise, öngörülen hedefe ancak ulaşabilmiş, dönemin sonunda tarım ürünleri dışsattımında % 25'e ulaşan bir artış sağlanmıştır.

II. BYKP Döneminde Türkiye'nin gerçekleşen dış ticareti Çizelge 6'da verilmiştir.

Çizelge 6: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Türkiye'nin Gerçekleşen Dış Ticareti (Milyon Dolar)

YILLAR	DIŞALIM	DIŞSAT.	DIŞ. TİC. AÇIĞI	DIŞSATIMIN DIŞALIMI KARŞILAMA ORANI (%)	DIŞSATIM ARTIŞ HIZI
1968	763.7	496.4	-267.3	65.0	-5.0
1969	801.2	536.8	-264.4	67.0	8.2
1970	947.6	588.5	-359.1	62.1	9.6
1971	1170.8	676.6	-494.2	57.8	15.1
1972	1562.7	884.9	-677.8	56.6	30.8

Kaynak: Çizelge 4 ve 5'den Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Çizelge 6'da görüldüğü gibi, Türkiye'nin dış ticareti II. BYKP Döneminde de açık vermeye devam etmiştir. Dışalımın program hedeflerinin üzerinde gerçekleştiği 1971 ve 1972 yıllarında dış ticaret açığı en yüksek düzeye ulaşmıştır. 1972 yılında 1962.7 milyon dolar dışalım karşılık 884.9 milyon dolar dışsatım gerçekleşmiş ve % 56.6'lık bir dışsatımın dışalımı karşılama oranı elde edilmiştir. Dönemin başlangıcındaki % 5'lik dışsatım azalışına karşın dönem sonlarına doğru % 15'den % 30'a kadar varan dışsatım artış hızına ulaşılmıştır.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

III. BYKP Döneminde, dış ticaret politikasının ana hedefi, dışsatımın çeşitlendirilerek hızla artırılması ve sanayi ürünlerinin dış piyasada etkili hale getirilmesi şeklinde belirlenmiştir. Ancak Türkiye'de doğrudan doğruya dışsatıma yönelik bir sanayinin kurulması sadece orman, maden gibi doğal kaynaklara ve tarıma dayalı olan belirli bazı sanayiler için mümkündür. Genel olarak, sanayi ürünlerinin dışsatımının yapılabilmesi önce yurtiçi pazar için üretim yapılmasına maliyet ve kalitenin dış talebe uygun şekilde dönüşmesine bağlıdır. Bu nedenle, Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu sanayileşme aşamasında dışsatıma yönelmiş sanayilerle dışalımı ikame eden sanayiler arasında kesin bir ayırım yapmak mümkün değildir. Dolayısıyla dışsatımın özendirilmesi ve dışalım ikamesi politikaları birbirinin al-

ternatifi değil, tamamlayıcısı olmaktadır, denilmektedir (3; s.892). Bu dönemde petrol fiyatlarının artması dışalım malları fiyatlarının da artmasını beraberinde getirmiştir. Ancak, zorunlu dışalım mallarında suni fiyat artışlarının oluşacağı düşünceyle dışalım kısıtlamamıştır. 1975-1977 yıllarında dış konjonktüre bağlı olarak işçi gelirlerinin arttığı ve bu durumun döviz kıtlığını artırdığı da ifade edilmektedir (4; s.15)

Bu plan döneminde dışsattımın artırılması ve dışsattımın yapısının sanayi ürünelri lehine değiştirilmesi için dışsattımda vergi iadesi ve dış pazar geliştirme yardımı yapılmasını mümkün hale getiren dışsattım politikası izlenmesi öngörülmüştür.

III. BYKP Döneminde Türkiye'nin mal grupları itibariyle dışalımda meydana gelen gelişmeler Çizelge 7'de verilmiştir.

Çizelge 7: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Mal Grupları İtibariyle Dışalımdaki Gelişmeler (Milyon Dolar)

Yıllar	YATIRIM MALLARI		HAMMADDELER		TÜREKİM MALLARI		TOPLAM	
	Program		Program		Program		Program	
	Hedefi	Gerçekleşme	Hedefi	Gerçekleşme	Hedefi	Gerçekleşme	Hedefi	Gerçekleşme
1973	490.0	1002.6	845.0	992.7	95.0	90.4	1430.0	2085.7
1974	530.0	1286.0	902.0	2331.5	100.0	157.1	1532.0	3777.6
1975	575.0	1961.1	952.0	2574.3	110.0	203.2	1637.0	4738.6
1976	625.0	2239.3	1004.0	2732.9	120.0	156.5	1749.0	5128.7
1977	680.0	2367.1	1040.0	3251.1	130.0	178.0	1850.0	5796.2

Kaynak : (1) DPT, Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl, 1973-1977, s.190.

(2) T.C. Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor, 1987, s.150.

Çizelge 7'de de görüldüğü gibi, III. BYKP Dönemi başlangıcında 1430 milyon dolar olarak öngörülen toplam dışalım 2085.7 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde dışalımda öngörülen yıllık ortalama artış hızı % 10.4 olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde, tüketim malı dışalımının yılda ortalama % 7.5, hammadde dışalımının % 6.1, yatırım malları dışalımının ise, % 8.5 oranında artması öngörülmüştür. Ancak Çizelgede görüldüğü gibi özellikle yatırım ve hammadde

dışalımının büyük genişlemeler olmuştur. Yatırım malları dışalımında dönem boyunca ortalama % 25.1, hammadde dışalımında ilk yıldaki % 134.8'lik artış hariç ortalama % 11.8 ve tüketim malları dışalımında % 23.4 oranında bir gerçekleşme sağlanmıştır. Buna göre toplam dışalımında da ortalama % 25 oranında bir artış gerçekleşmiştir.

Bu dönem dışalımındaki hızlı genişlemeyi yaratan iç şartların başında, enflasyon, faiz ve fiyat politikalarıyla sanayileşme politikalarının geldiği ifade edilmektedir. Bunlara dışalım-ikamesi politikasıyla, yüksek düzeydeki korumanın yarattığı aşırı yatırım talebi eklenince % 95'ini makina, teçhizat ve hammaddenin oluşturduğu dışalımın hızla genişlemesi sonucunu doğurmuştur (5; s.372)

III. BYKP Döneminde Türkiye'nin dışsattımındaki program hedefleri ve gerçekleşme düzeyleri Çizelge 8'de verilmiştir.

Çizelge 8: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Kesimler İtibariyle Dışsattımındaki Gelişmeler (Milyon Dolar)

Yıllar	SANAYİ KESİMİ		TARIM KESİMİ		TOPLAM DIŞSATIM	
	Program Hedefi	Gerçekleşme	Program Hedefi	Gerçekleşme	Program Hedefi	Gerçekleşme
1973	273.0	446.2	587.0	831.3	900.0	1317.0
1974	480.0	601.3	870.0	851.9	1400.0	1532.1
1975	760.0	502.9	1445.0	792.6	2000.0	1401.0
1976	715.0	595.8	1235.0	1254.4	2100.0	1960.2
1977	900.0	585.8	1460.0	1041.4	2500.0	1753.0
* 1978	841.0	621.3	1534.0	1542.7	2550.0	2288.1

* 1978 yılı III. BYKP Dönemine dahil edilmiştir.

Kaynak: Olcay BAYKAL, İlyas GÜLMEZ, age, s.36.

Çizelge 8'de görüldüğü gibi, 1978 yılı da dahil III. BYKP Döneminde toplam 11450 milyon dolarlık dışsattım program hedefine alınmış ve bu döneme ait gerçekleşme değeri 10251.4 milyon dolar olmuştur. Görüldüğü gibi III. BYKP Döneminde toplam dışsattım program hdefinin altında gerçekleşmiştir.

Sanayi kesiminin dışsattımında 1973 ve 1974 yıllarında program hedeflerinin

altında kalınmıştır.

Sanayi kesiminin dışsatımı 1978 yılında 621.3 milyon dolar ile en yüksek düzeye ulaşmıştır.

Tarım kesimi dışsatımı da, bu dönemde çoğunlukla program hedeflerinin altında gerçekleşmiş, ortalama 1052 milyon dolarlık tarım ürünleri dışsatımı yapılmıştır. Tarım ürünleri dışsatımı 1978 yılında 1534 milyon dolar ile en yüksek düzeye ulaşmıştır.

III. BYKP Döneminde Türkiye'nin gerçekleşen dış ticareti Çizelge 9'da verilmiştir.

Çizelge 9: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Türkiye'nin Gerçekleşen Dış Ticareti (Milyon Dolar)

YILLAR	DIŞALIM	DIŞSAT.	DIŞ TİC. AÇIĞI	DIŞSATIMIN DIŞALIMI KARŞILAMA ORANI (%)	DIŞSATIM ARTIŞ HIZI
1973	2085.7	1317.0	-768.7	63.1	48.8
1974	3777.6	1532.1	-2245.5	40.6	16.3
1975	4738.6	1401.0	-3337.6	29.6	-8.5
1976	5128.7	1960.2	-3168.5	38.2	39.9
*					
1978	4599.0	2288.1	-2310.9	49.7	30.5

* 1978 Yılı II: BYKP Dönemine Dahil Edilmiştir.

Kaynak: Çizelge 7 ve 8'den Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Çizelge 9'da görüldüğü gibi III. BYKP Döneminde Türkiye'nin dış ticareti açık vermeye devam etmiştir. Bunda dışalımın devamlı artışı kadar dışsatımın yetersiz gelişimi ve yapısının da etkili olduğu ifade edilebilir. Dönemin son üç yılında dışalım hızla genişlerken, dışsatım artış hızının düşük düzeylerde kalması, dış ticaretin büyük açıklar vermesine neden olmuştur. Bu dönemde dışsatım artış hızı sürekli istikrarsızlıklar göstermiş, bazı yıllarda negatif bir artış sağlanmıştır.

Dışsatımdaki artış yılda ortalama % 13.7 olarak gerçekleşmiş ancak dışsatımın dışalımını karşılama oranı sürekli düşüş kaydetmiştir. Dönemin başlangıcında % 63.1 olan dışsatımın dışalımını karşılama oranı, dönem sonunda % 63.2'ye gerilemiştir. 1978 yılında ise, % 30.5 oranında bir dışsatım artış hızı sağlanmıştır. Bu yılda dışsatımın dışalımını karşılama oranı da % 49.7 olarak gerçekleşmiştir.

1980 ve Sonrası Dönemi

Türk ekonomisinde bir dönüm noktası olan 24 Ocak 1980 kararları, "Serbest Piyasa Ekonomisi" ne geçişin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Dış ekonomik ilişkilerde de, bu anlayışla dışa açık politikanın benimsendiği söylenebilir. Dışa açık politikanın uygulanmasında ağırlık, dışsatıma yönelik sanayileşme politikasına verilmiştir, denilebilir. Dışa açık politika büyük ölçüde dışsatımı geliştirme politikası olarak anlaşılabilir ve uygulanmış olmakla beraber dışalımın liberalleştirilmesi için de çeşitli önlemler alınmıştır.

24 Ocak 1980 Tarihinde başlatılan ve günümüze kadar devam eden dışa açılma politikası yön ve felsefesi açısından doğru olmakla beraber, teori ve uygulamada hazırlık safhasında olduğundan bazı hatalar yapıldığı ifade edilmektedir. Fakat buna rağmen Türkiye'nin dışsatımı önemli ölçüde artmış dışa açılmada büyük başarılar sağlanmıştır, denilebilir. Bunda dışalımın liberalleştirilmesi, gerçekçi kur politikasının uygulanması, dışsatımın özendirilmesi önemli rol oynamıştır (6; s.203-204)

1980-1989 Dönemine ilişkin Türkiye'nin dış ticaretindeki gelişmeler Çizelge 10'da verilmiştir.

Dönemin başlangıcından önce 1979 yılında Türkiye'nin 7330 milyon dolar olan dış ticaret hacmi, dışsatıma yönelik politikaların uygulanması sonucu yılda ortalama % 5.1 oranında artarak, 1989 yılında 27.4 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde dünya dış ticaret hacminin yıllık artışı % 2.8, Avrupa Topluluğu'nun ise % 6.1 olmuştur. Dünya dış ticaret hacminde Türkiye'nin payı binde 2.3 iken, bu oran 1989 yılında 4.1'e yükselmiştir (6; s.205).

Çizelge 10'da da görüldüğü gibi, Türkiye'nin dış ticaret hacmi, 1980-1988 Döneminde yılda ortalama % 11.6 oranında artış göstermesine rağmen, bu oran 1980-1989 Döneminde % 10.9 olarak gerçekleşmiştir.

1980-1988 Döneminde yılda ortalama % 18.9 oranında artan dışsatım, 1989 yılında binde üç oranında azalmış ve 11627 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık dışalım aynı yıl % 10 oranında artarak 15762 milyon dolara ulaşmıştır.

tir. Böylece dış ticaret hacmindeki artışın, dışalımdan kaynaklandığı ve dış ticaret açığının % 54.7 oranında artarak 4135 milyon dolara yüküselendiği görülmektedir. Ancak dış ticaret açığı bir önceki yıla göre % 33 oranında azalmıştır.

Dışsatımın dışalımı karşılama oranı, 1980-1988 döneminde giderek artarak % 81.4 düzeyine ulaşmış, bu oran 1989 yılında düşerek % 73.8 olarak gerçekleşmiştir.

Dışalımın ilebaralleştirilmesi politikasına devam edildiği ve dışsatımın geliştirilmesine önem verilmediği takdirde bu oranın daha da düşerek, dış ticaret açığının artacağı söylenebilir.

Çizelge 10: Türkiye'nin Dış Ticaret (1980-1989) (Milyon Dolar)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Dışalım	7909.4	8933.4	8842.7	9235.0	10756.9	11343.6	11104	14157.8	14335.4	157622.6
Dışsatım	2910.1	4702.9	5746.0	5727.8	7133.6	7958.1	7456.7	10190.0	11662.0	11627.3
Dış Ticaret	4999.3	4320.5	3096.7	3507.2	3623.3	3385.5	3648.1	3967.8	2673.4	4135.3
Dışalımın Dışsatımla										
Karşılama Bölüm (%)	36.8	52.6	65.0	62.0	66.3	70.2	67.2	72.0	81.4	73.8
Dış Ticaret Hacminin										
GSMH'ya Oranı (%)	19.9	23.4	27.5	30.0	35.7	36.8	32.3	38.1	36.9	34.4
Türkiye Dış Tic. Hacminin										
Dünya Tic. Payı (%)	0.2	0.36	0.39	0.39	0.46	0.49	0.43	0.48	0.45	0.41 (**)

(*) Geçici GSMH Reklamlarına Göre

(**) 1989 Ocak-Haziran Dönemi

Kaynak: (1). TOBB, İktisadi Rapor (1989), Yayın No: Genel 109, Ar-Ge- 41, Ankara, 1989, s.205.

(2). TOBB, İktisadi Rapor (1990), Yayın No: Genel 165, Ar-Ge 73, Ankara, 1990, s.266.

Dış ticaret hacminin GSMH'ya oranı dönemin başlangıç yılında % 19.9 iken, bu oran 1988 yılında % 36.9'a yükselmiş, 1989 yılında tekrar % 34.4'e gerilemiştir.

Ayrıca bu dönemde Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planındaki dış ticaret hedeflerinin üzerine çıktığı söylenebilir. Beş Yıllık dönemde yıllık ortalama dışsatım ve dışalım artış oranlarının sırasıyla % 10.6 ve % 8.2 olması hedeflendiği halde, son

dört yılda yıllık ortalama artış hızı, dışarıda % 13.6 olarak gerçekleşmiş, dışarıda ise plan hedefine ulaşmıştır.

Son yıllarda dışarının mal gruplarına göre dağılımı Çizelge 11'de verilmiştir.

Çizelge 11: Türkiye'de Dışarının Mal Gruplarına Göre Dağılımı (1986-1989) (Milyon Dolar)

	1986		1987		1988		1989	
	DEĞER	PAY(%)	DEĞER	PAY(%)	DEĞER	PAY(%)	DEĞER	PAY(%)
YATIRIM MALLARI	3474.1	31.2	3816.6	27.0	3988.9	27.8	3849.8	24.4
TÜKETİM MALLARI	976.1	8.8	1161.2	8.2	1109.9	7.8	1384.1	8.8
HAMMADDELER	6674.6	60.6	9180.0	64.8	9236.7	64.4	10528.7	66.8
TOPLAM	11124.8	100.0	14157.8	100.0	14335.4	100.0	15762.6	100.0

Kaynak: TOBB, İktisadi Rapor (1990), Yayın No: Genel 165, Ar-Ge 73, 1990, s.275.

Çizelge 11'de görüldüğü gibi, toplam dışarıda hammaddelerin payı, her yıl olduğu gibi 1989 yılında da en büyük değere sahip olmuştur ve % 66.8 oranında gerçekleşmiştir. Dışarının serbest bırakılması neticesinde tüketim malları dışarınının, toplam dışarım içindeki payının % 8.8'e yükselmesine neden olmuştur. 1989 yılında üretimde meydana gelen durgunluk, yatırım malları dışarınının da azalmasına sebep olmuştur. 1986 yılında toplam dışarım içerisinde yatırım mallarının dışarımı % 31.2 düzeyinde iken, bu oran 1989 yılında % 24.4'e gerilemiştir.

Dönemin son üç yılına ilişkin sektörler itibarıyla dışarım değer ve payları Çizelge 12'de verilmiştir.

Çizelge 12: Sektörler İtibariyle Dışalım (Milyon Dolar) (1987-1989)

	1987		1988		1989	
	DEĞERİ	PAY (%)	DEĞERİ	PAY (%)	DEĞERİ	PAY (%)
TARIM VE HAY- VANCILIK	790.6	5.6	507.4	3.5	1047.4	6.6
MADEN VE TAŞ OCAKÇILIĞI	3034.0	21.4	2857.0	20.0	2902.4	18.4
SANAYİ KESİ.	10333.2	73.0	10971.0	76.5	11812.8	74.0
TOPLAM	14157.8	100.0	14335.4	100.0	15762.6	100.0

Kaynak: TOBB, İktisadi Rapor (1990), Yayın No: Genel 165, Ar-Ge 73, Ankara, 1990, s.276.

Kaynak: TOBB İktisadi Rapor (1990), Yayın No: Genel 165, Ar-Ge 73, Ankara, 1990, s.276.

Çizelge 12'de görüldüğü gibi, tarımsal ürün dışalımını bir önceki yıla göre % 106.4 oranında artarak, toplam dışalımdaki payı % 3.5'den % 6.6'ya yükselmiştir. Bu artışta en büyük etkenin, tarımsal üretimdeki gerilemenin ve 1989 yılındaki önemli ölçüler varan tarımsal ürün dışalımının olduğu söylenebilir.

Madencilik ve taşocakçılığı dışalımının toplam dışalımdaki payı çok az bir düşüş kaydetmesine rağmen, bu sektörün dışalımını % 1.6 oranında bir artış göstermiştir.

Toplam dışalımda en büyük pay sanayi kesimi sahip olmuştur. Sanayi kesiminin toplam dışalımdaki payı sırasıyla % 73.0, % 76.5 ve % 74.0 olarak gerçekleşmiştir. Bu kesimde en yüksek dışalım değerine de 11.8 milyon dolar ile 1989 yılında ulaşılmıştır.

Dışatımın gelişmesinde de, 1980 yılından itibaren uygulanan kur politikası ve dışatımı özendirme önlemlerinin önemli rolü olmuştur, denilebilir. Ancak bu araçların kullanımından doğan aksaklıklar yüzünden bazı özendirme önemleri kaldırılmıştır. Yüksek faiz politikası nedeniyle kredi maliyetlerinin pahalı hale gelmesi, yatırımların yavaşlamasına ve üretimin durgunlaşmasına yol açmış ve fiyatlar önemli ölçüde artmıştır. Bu dönemde Türk parasından kaçışı önleyebilmek amacıyla getirilen tedbirlerden birisi de, devletin döviz kurları üzerindeki denetimini artırması olmuştur. Böylece kur politikası, dışatımı özendirici bir unsur olmaktan çıkmıştır, denilebilir.

Türkiye'nin 1980-1989 dönemi toplam sektörlere göre dıştıatımdaki gelişmeleri Çizelge 13'de verilmiştir.

Çizelge 13: Türkiye'nin Sektörlere Göre Dıştıatım (1980-1989) (Milyon Dolar)

	(1)	(2)	(3)	(4)	2/1	3/1	4/1
YILLAR	TOPLAM DİŐSATIM	TARIM ÜRÜNLERİ DİŐSATIMI	SANAYİ ÜRÜNLERİ DİŐSATIMI	MADEN VE TAŞ OCAK. DİŐSATIM	(%)	(%)	(%)
1980	2.190	1.672	1.047	191	57.4	36.0	6.6
1981	4.703	2.220	2.290	193	47.2	48.7	4.1
1982	5.746	2.141	3.430	175	37.2	59.7	3.1
1983	5.728	1.881	3.658	189	32.8	32.8	3.3
1984	7.134	1.749	5.145	240	24.5	72.1	3.4
1985	7.958	1.720	5.994	244	21.6	75.3	3.1
1986	7.457	1.886	5.324	247	25.3	71.4	3.3
1987	10.190	1.853	8.065	272	18.2	79.1	2.7
1988	11.662	2.341	8.944	377	20.1	76.7	3.2
1989	11.627	2.126	9.088	413	18.3	78.2	3.5

Kaynak (1) T.C. Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor (1987), s.162

(2) TOBB, İktisadi Rapor (1989), Yayın No: Genel 109, Ar-Ge 41, Ankara, 1989, s. 221.

Çizelge 13'de de görüldüğü gibi, Türkiye'nin dıştıatımı 1980 yılından sonra önemli ölçüde gelişmiştir. 1979 yılında 2261 milyon dolar olan dıştıatım (7; s.162), 1980 yılında % 29 oranında artarak, 2910 milyon dolara, 1981 yılında ise, % 62 oranında bir artışla 4703 milyon dolara ulaşmıştır. Nitekim toplam dıştıatım 1980-1988 döneminde yılda ortalama % 19 oranında artarak 1988 yılında 11627 milyon dolar düzeyine inmiştir.

1980-1988 döneminde dıştıatımın dışılıma karşılama oranının % 37'den % 81'e yükselmesi uygulanan dıştıatıma yönelik politikanın bir göstergesi olarak ka-

bul dileyebilir. Dışa açılma politikasının uygulandığı yıllarda, Dışsatım/GSMH oranı, dönem boyunca artarak % 5'den % 17'ye yükselmiştir.

Çizelge 13'de görüldüğü gibi sanayi ürünleri dışsatımının toplam dışsatım içindeki payı giderek artmıştır. Sanayi sektörünün toplam dışsatımındaki payı dönem başlangıcında % 36 iken, 1989 yılında % 78.2'ye yükselmiştir. Buna karşılık tarım ürünlerinin payı dönem başlangıcında % 57.4, 1989 yılında % 18.3 düzeyine inmiştir.

Madencilik ve taşocakçılığı ürünleri dışsatımı da, dönem boyunca yılda ortalama % 13.6 oranında artmasına rağmen, toplam dışsatım içindeki payının hemen hemen hiç değişmediği söylenebilir.

SONUÇ

Sonuç olarak, Türkiye'nin 1980 öncesi yıllarda, dışalım ikamesine dayalı bir sanayileşme politikası uyguladığı ifade edilebilir. Böylece Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan 1960'lı yıllara, hatta 1970'li yıllara kadar dışalım-ikamesi ağırlıklı, içe dönük bir-dış ticaret politikası süregelmiştir. Bu dönemlere kadar Türkiye hammadde dışalıcısı konumundadır. Kapalı bir ekonomi politikası olarak nitelendirilebilecek bu politikanın yerini 1980'li yıllarda dışsatıma yönelik sanayileşme politikasına bıraktığı söylenebilir. Ancak dışsatıma yönelik sanayileşme politikasına geçebilmek için de dışalım ikamesi politikasının uygulanmasına öncelik verilmesi gerekmektedir. Çünkü ekonomik kalkınma süreci içinde, ekonominin belli bir kesiminde dışalım ikamesi politikası izlemek daha uygun ve rasyonel olmaktadır. Bu parall dış rekabet gücüne ulaşmış bir başka üretim kesiminde dışsatımı özendirme politikası uygulamak ülke ekonomisine daha yararlı sonuçlar sağlayacaktır.

SUMMARY

In this study, targets and applications of Turkey's, state foreign trade policies have been evaluated, from the planned period, to today. Turkey, in planned period, until 1980s, has followed a foreign trade policy, which is mostly based on importation. An exportation based industrialization policy has taken the place of this policy after 1980s.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. **YÜLEK, Ertan**, "İhracatın Kalkınma Planlarındaki Rolü ve Yeri Devletin İhracat İçin Altyapı ve Destek Katkısı", Verimlilik - İhracat - Kalkınma Sempozyumu. MPM Yayın No 351, Ankara, 1987.
2. **AKIN, Ülgen Özgül, DOĞAN, İdil, EKE, Haluk, ERDAL, Yaman**, Türkiye'nin Sanayi Ürünleri Dışsatımındaki Artışın Çözümlemesi, Boyutları, Dayanakları, Geleceği, MPM Yayın No: 282, Ankara, 1983.
3. **DPT**, Yeni Strateji ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973-1977, DPT Yayın No: 1272, Ankara, 1977.
4. **ERGÜN, Nazan S.** Tarım Ürünleri Üretim - İhracat İlişkileri, MPM Yayın No: 355, Ankara, 1973.
5. **YAŞA, Memduh**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980.
6. **TOBB**, İktisadi Rapor (1989), TOBB Yayın No: Genel 109 Ar-Ge 41, Ankara, 1989.
7. T.C. Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor, 1987.
8. **BAYKAL, Olcay, GÜLMEZ, İlyas**, 24 Ocak Kararlarından Sonra İhracatımızdaki Gelişmelerin Çeşitli Açılardan Analizi (1980-1984), MPM Yayın No: 370, Ankara, 1988.
9. **DPT**, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963-1967, Ankara, 1963.
10. **DPT**, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972, Ankara, 1967.
11. **TOBB**, İktisadi Rapor (1990), TOBB Yayın No: Genel 165 Ar-Ge 73, Ankara 1990.